

ایینه پژوهش

سال سی و چهارم، شماره ششم
بهار و اسفند ۱۴۰۲
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۰۴

۲۰۴

دوماهنامه
ایینه پژوهش

سال سی و چهارم، شماره ششم
بهار و اسفند ۱۴۰۲

Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.34, No.6 Feb - Mar 2024

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

204

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

- نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱۸) | چاپ نوشت (۱۱) ماقبل باستان |
نویشتگان (۵) | نسخه‌خوانی (۳۷) | نه غزل از خسروی هروی شاعر قرن نهم ق
| درباره فرهنگ و زبان قوم لک (۲) | الهیات تفویض و تأثیر آن بر اندیشه فقهی |
طومار (۳) | نگرشی بر نگارش‌های کلامی (۱۱) | بررسی اشعار انوری در جنگ
یحیی توفیق و معرفی شش بیت نویافته او | نقد و بررسی برخی از ابهام‌های
جلد اول کتاب تاریخ جهانگشای جوینی | موقعیت شیخ صدوق و کتاب
اعتقادات او در دوره صفوی | عهد کتاب (۳) | نگاهی دوباره به ترجمه قرآن
حجت الاسلام کوشا و دو دفاعیه آن | نکته، حاشیه، یادداشت
- بررسی یک مسئله فقهی: ازدواج متعه
● فهرست مقاله‌های فارسی درباره
دائرة المعارف و دائرة المعارف نویسی
- مرتضی کریمی‌نیا | محمد حبیبی
مهرداد بیگلری | رسول جعفریان
سیدعلی میرافشار | محمد رضا
همزادی | علیرضا خانی | حسین
ملازیمی | محمدعلی محمدزاده
علی‌رضا | جمال انصاری | سید
حسین | علی‌رضا | سید
مرتضی | سیدعلی | سید

پرتال
دوماهنامه
ایینه پژوهش
Jap.isca.ac.ir

چاپ نوشت (۱۱) ماقبل باستان

مجید جلیسه

| ۴۱-۶۰ |

نگاهی به چاپکردها و فعالیت‌های عباسعلی پاسبان رضوی در مشهد

Notes on Publishing Books (11): A Glance at Mr. Pasban's Publishing Activities in Mashhad

By Majid Jaliseh

Abstract: Abbas Ali Pasban Razavi is among the cultural and book publishing figures in the city of Mashhad. By establishing the «Bastan Bookstore,» which remains under the same name to this day, he has provided significant services to the cultural community in this city and Iran through book sales and publications. In this article, the author, while taking a partial look at the bookstores in Mashhad during the Qajar period and the beginning of the first Pahlavi era, examines Pasban's activities, including the establishment of Pasban Bookstore, the Book Publishing Institute, and the publication of «Bastan».

Keywords: Mashhad, Bookstore, Abbas Ali Pasban Razavi, Pasban Bookstore, Bastan Bookstore, Book Publishing Institute, Mashhadi Norouzali, Book, Publishing History.

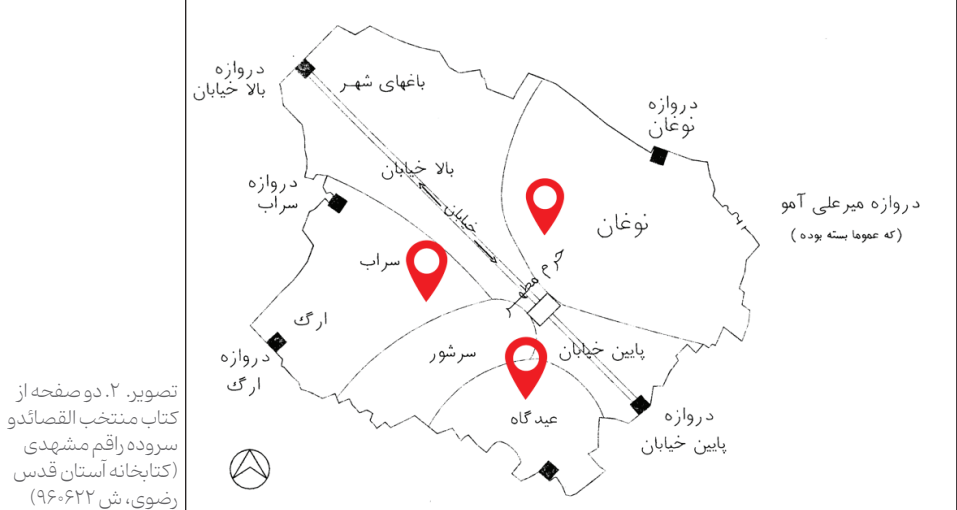
چکیده: عباسعلی پاسبان رضوی از جمله اهالی فرهنگ و نشر کتاب در شهر مشهد است. وی با راه‌اندازی «کتابفروشی باستان» که تا به امروز هم به همین نام باقی است و با فروش و نشر کتاب، خدمات قابل توجهی به اهالی فرهنگ در این شهر و ایران ارائه داده است. نویسنده در این مقاله ضمن نیم‌نگاهی به کتابفروشی‌های شهر مشهد در دوره قاجار و ابتدای دوره پهلوی اول، نگاهی به فعالیت‌های پاسبان، شامل راه‌اندازی کتابفروشی پاسبان، مؤسسه انتشار کتاب و کتابفروشی و نشر باستان دارد.

کلیدواژه‌ها: مشهد، کتابفروشی، عباسعلی پاسبان رضوی، کتابفروشی پاسبان، کتابفروشی باستان، مؤسسه انتشار کتاب، مشهدی نوروزعلی، کتاب، تاریخ نشر.

مقدمه

مشهد از جمله شهرهایی است که کتاب، کتابخانه و کتابفروشی در آن سابقه دیرینه‌ای دارد. در این شهر همچون بسیاری از شهرهای مذهبی دنیا حلقه اولیه کتابفروشی‌ها اطراف حرم مطهر امام رضا (ع) و بازار شکل گرفته است، هرچند به واسطه وجود این حرم مطهر و کتابخانه کهن آن و همچنین تاریخ پرفراز و نشیبش و عالمان و شعرائی که این دیار به خود دیده می‌توان اینگونه حدس زد که در این دیار کتاب جایگاه ویژه‌ای داشته و به تبع آن کتابفروشی‌های متعددی به خود دیده است. امام‌الأسف تا به امروز قدیمی‌ترین اطلاعی که از کتابفروشی‌هایی این دیار یافت شده است، مربوط به سال‌های ۶-۱۲۹۵ق است.

زین العابدین میرزای قاجار در کتاب نفوس ارض اقدس در جدول مشاغل پیشه‌وران به تفکیک محلات شهر مشهد از دو کتابفروش با نام‌های آقامحمد و آقامحمدصادق در محله سراب، یک کتابفروش با نام محمدحسین در محله عیدگاه و یک کتابفروش هم با نام میرزا محمد در محله نوغان نام می‌برد. (تصویر شماره ۱) البته این احتمال وجود دارد که آن زمان جمعی از کتابفروشی‌های بساطی و دوره‌گرد پیرامون حرم مطهر و در درب صحن مطهر و درب مسجد گوهرشاد قرار داشته که احتمالاً به دلیل دوره‌گرد بودن و بساطی بودن در آمار زین العابدین میرزا نیامده باشد.

تصویر ۲. دو صفحه از کتاب منتخب القاصد و سروده راقم مشهدی (کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۹۶۰۶۲۲)

مشهد بعد از تبریز، طهران و شیراز چهارمین شهری است که صاحب چاپخانه سنگی می‌گردد و اولین چاپخانه این شهر با نام «کارخانه چاپ آستانه مقدسه حضرت رضویه» به سال ۱۲۹۴ق رسماً فعالیت خود را آغاز و اولین کتابی که در این چاپخانه به چاپ و نشر می‌رسد کتاب منتخب القاصد

سروده راقم مشهدی است.^۲ (تصویر شماره ۲) شیوع چاپ و نشر کتاب در سراسر ایران و البته در شهر مشهد موجبات توسعه دانشی در این شهر را نیز فراهم می‌کند و با افزایش مدارس جدید و انتشار کتاب و روزنامه شاهد افزایش تعداد کتابفروشی‌ها در این شهر هستیم.

تصویر ۲. دو صفحه از کتاب منتخب القصائد و سروده راقم مشهدی (کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۹۶۰۶۲۲)

آخرین نسل از کتابفروشان مشهدی در دوره قاجار

در دوره قاجار کتاب به عنوان یک کالای تجاری به شکل‌های مختلفی توزیع و به فروش می‌رسیده است. مدت‌ها طول می‌کشد تا کتابفروشی به شکل امروزی‌اش به عنوان محلی که تنها به فروش کتاب اختصاص دارد شکل بگیرد، ازین رو طی این مدت کتاب به عنوان کالایی برای فروش به شکل‌های مختلف توزیع و در معرض فروش قرار می‌گرفته و می‌توان در یک نگاه کلی مکان‌های فروش کتاب را به شش دسته تقسیم بندی نمود:

۱. بنگاه‌های تجاری، ۲. صحافی‌ها؛ ۳. کتابفروشی‌ها؛ ۴. چاپخانه‌ها؛ ۵. روزنامه‌ها؛ ۶. فروشندگان دوره‌گرد و بساطی

از ابتدای شروع صنعت چاپ در ایران کتاب به عنوان یک کالای تجاری و خاص بسیار مورد توجه

۲. این کتاب در سال ۱۴۰۱ به کوشش دکتر مصطفی لعل شاطری توسط سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است.

تاجران بوده به گونه ای که برخی از تاجران در کنار فروش انواع کالاهای پوشیدنی و خوردنی و ... به فروش کتاب نیز مبادرت می ورزیدند. در مشهد آن روزگار نیز تاجرانی به این امر مشغول بودند. حاجی محمدحسن آقا تاجر کاشانی که حجره اش در سرای ناصریه قرار داشته (سند شماره ۱) و همچنین مشهدی زین العابدین تاجر سیگار فروش که حجره اش روبروی کاروانسرای محمدیه بود، از جمله تاجرانی هستند که طی آگهی هایی در روزنامه های ثریا و خراسان به فروش کتاب توسط آنها اشاره شده است. (سند شماره ۲)

سند شماره ۱

آگهی فروش کتاب قواعد دفتر تجارت

اعلان

کتاب قواعد دفتر تجارت که در اصول و ترتیبات دفاتر تجارته مدون گشته بود و مدتی بود برخی از تجار و بعضی از امنای مدارس جدید و اولیاء اطفال منتظر طبع و نشر آن بودند بحمد الله در این اوقات بطبع رسیده و محل فروش آن در طهران دو موقع است یکی در حجره جناب مستطاب عمده الاشراف و التجار حاجی محمد علی آقا تاجر شالفروش طهرانی سرای حاجی حسن و یکی در مغازه جناب آقا میرزا اسد الله کتابفروش خیابان ناصریه نزدیک شمس العماره در تبریز حجره جناب عمده التجار آقا میرزا نصر الله تاجر اصفهانی سرای طباطبائی در مشهد مقدس حجره جناب عمده التجار حاجی محمد حسن آقا تاجر کاشانی سرای ناصریه در رشت حجره جناب عمده التجار حاجی یعقوب تاجر رشتی در بروجردی حجره جناب عمده التجار حاجی محمد جعفر تاجر روغنی در شاهرود حجره جناب عمده التجار حاجی عبدالحسین تاجر شاهرودی بفروش میرسد قیمت آن جلدی شش هزار دینار است.^۳

سند شماره ۲

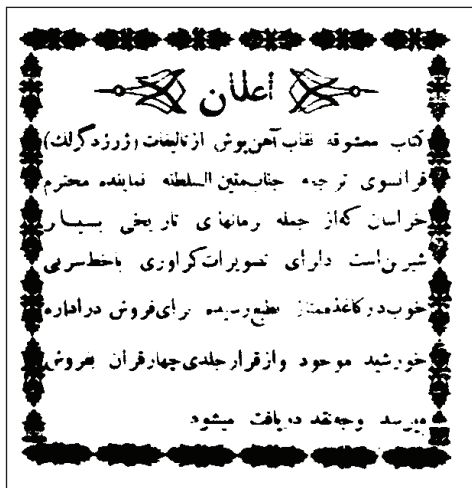
آگهی فروش مجله حبل المتین کلکته

اعلان و بشارت

شماره های تازه از جریده مقدسه حبل المتین کلکته در صحن کهنه حجره آقا نوروز علی تاجر کتابفروش طهرانی و در روبروی کاروانسرای محمدیه حجره آقا مشهدی زین العابدین تاجر سیگار فروش بفروش میرسد.^۴

دفاتر روزنامه ها نیز از دیگر اماکنی هستند که در مشهد آن روزگار ضمن چاپ و انتشار روزنامه به فروش کتاب هم مشغول بوده اند و به نوعی می توانیم آنها را نیز کتابفروشی بنامیم. چنانچه

طی اعلان‌های مختلف در روزنامه‌های ادب و خورشید مردم به خرید کتاب از دفاتر این روزنامه‌ها تشویق می‌شدند. (سند شماره ۳ و ۴)

تصویر. ۳. اعلان فروش کتاب در روزنامه خورشید منتشره به سال ۱۳۲۵ق

سند شماره ۳

آگهی فروش کتاب سفینه طالبی در اداره روزنامه ادب مشهد

اعلان

جلد اول کتاب سفینه طالبی در اداره ادب بفروش میرود هرکس طالب باشد بدانجا رجوع نماید.^۵

سند شماره ۴

آگهی فروش کتاب معشوقه نقاب آهن پوش

اعلان

کتاب معشوقه نقاب آهن پوش از تألیفات (ژرژد گرلک) فرانسوی ترجمه جناب متین السلطنه نماینده محترم خراسان که از جمله رمانهای تاریخی بسیار شیرین است دارای تصویرات گراوری با خط سربی خوب در کاغذ ممتاز بطبع رسیده برای فروش در اداره خورشید موجود و از قرار جلدی چهارقران بفروش میرسد وجه نقد دریافت میشود.^۶

بعد از دوره ناصری آهسته آهسته بر تعداد کتابفروشی‌های مستقل افزوده می‌شود و بیشترین سهم در فروش کتاب به کتابفروشی‌ها اختصاص می‌یابد. یکی از قدیمی‌ترین اسنادی که از اواخر دوره قاجار به جای مانده، گزارشی است که اداره معارف خراسان، حسب الامروزات معارف و اوقاف به تاریخ ۵ شعبان ۱۳۳۷ق. مقارن با ۱۶ ثور قوی‌ئیل ۱۲۹۸ ارائه داده و طی آن فهرستی از ۷ جریده، ۳ چاپخانه و ۲۰ کتابفروشی تهیه و ارسال شده است. (سند شماره ۵)

۵. ادب مشهد، ۲۵ رمضان ۱۳۱۷ق.، سال دوم، شماره ۲، ص ۱۳.

۶. خورشید، ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۲۹ق.، سال چهارم، شماره ۶۸، ص ۴.

سند شماره ۵

معرفی چاپخانه‌ها، کتابفروشی‌ها و روزنامه‌های مشهد به وزارت معارف

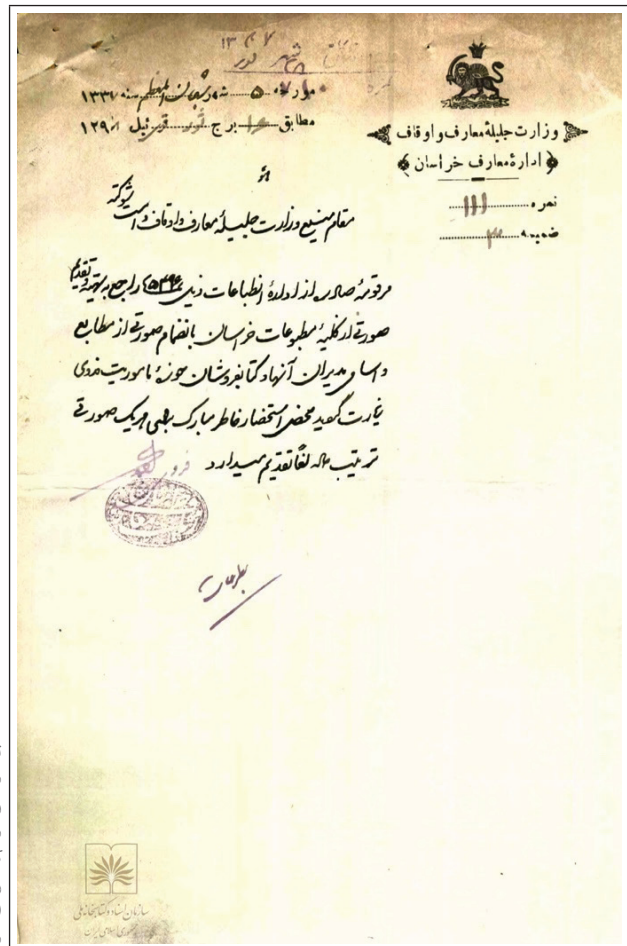
هو

مقام منیع وزارت جلیله معارف و اوقاف دامت شوکت

مرقومه صادره از اداره انطباعات ذیل نمره ۵۴۹۶ راجع به تهیه و تقدیم صورتی از کلیه مطبوعات خراسان بانضمام صورتی از مطابع و اسامی و مدیران آنها و کتابفروشان حوزه مأموریت فدوی زیارت گردیده محض استحضار خاطر مبارک برای هریک صورتی ترتیب داده لغاً تقدیم میدارد.

فدوی احمدی

مهر^۷

تصویر. ۴. نامه اداره معارف خراسان به وزارت معارف در معرفی چاپخانه‌ها، کتابفروشی‌ها و روزنامه‌های مشهد (سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران)

در این گزارش طی یک دسته‌بندی ساده کتابفروشان به سه دسته کتابفروشان که کتب قدیمه، جدیده و یاکتب قدیمه و جدیده را با هم به فروش می‌رسانند تقسیم بندی شده‌اند. در این فهرست تقریباً بیشتر کتابفروشان به فروش همه نوع کتاب از قدیم و جدید مشغول هستند و تنها دو کتابفروشی یعنی کتابفروشی محمد علی نصرت و کتابفروشی محمد علی است که کتاب‌های تازه چاپ آن روزگار را به فروش می‌رسانند. و البته چهار کتابفروشی میرزا علی اکبر، حاج عبدالله، کربلایی حسین و شیخ زین العابدین هم تنها به فروش کتاب‌های قدیمی مشغول بوده‌اند. (جدول شماره ۱)

جدول شماره ۱- توضیحات راجعه بکتابفروشان

نمره ترتیب	اسامی	فروشنده قدیمه یا جدیده
۱	مشهدی نوروز علی	کتب قدیمه و جدیده
۲	حاجی محمد رحیم	کتب قدیمه و جدیده
۳	شیخ احمد	کتب قدیمه و جدیده
۴	میرزا علی اصغر طلوعی	کتب قدیمه و جدیده
۵	حاج ملا محمد	کتب قدیمه و جدیده
۶	حاجی محمد جواد	کتب قدیمه و جدیده
۷	عبدالرحمن	کتب مصری قدیمه و جدیده
۸	محمد علی نصرت	جدیده
۹	آقا محمد اسمعیل	قدیمه و جدیده
۱۰	آقا محمد علی	قدیمه و جدیده
۱۱	غلامرضا	قدیمه و جدیده
۱۲	شیخ غلامرضا	قدیمه و جدیده
۱۳	ملا قاسم	قدیمه و جدیده
۱۴	میرزا حسین	قدیمه و جدیده
۱۵	شیخ حیدر علی	قدیمه و جدیده
۱۶	محمد علی	جدیده
۱۷	میرزا علی اکبر	قدیمه
۱۸	حاج عبدالله	قدیمه
۱۹	کربلایی حسین	قدیمه
۲۰	شیخ زین العابدین	قدیمه

اینکه در فاصله سالهای ۱۲۹۶ الی ۱۳۳۷ قمری یعنی طی ۴۱ سال تعداد کتابفروشی‌های مشهد

از ۴ کتابفروشی به ۲۰ کتابفروشی افزایش پیدا می‌کند، حکایت از رونق مدارس جدید، حوزه‌های علمیه و افزایش عده باسواد در این شهر دارد.^۸ هرچند برخی از این کتابفروشی‌ها طی سال‌های آتی تعطیل و یا تغییر می‌کنند و تعداد کتابفروشی‌ها طی سال‌های بعد فراز و فرودهایی داشته، اما با اطلاعاتی که از کتابفروشی‌های مشهد در دوره پهلوی اول سراغ داریم، مشخص می‌گردد که در آن روزگار نیز تعداد کتابفروشی‌های مشهد بر همان عدد ۲۰ باقی مانده است.^۹ (جدول شماره ۲)

جدول شماره ۲- صورت کتابفروشان مشهد در سال ۱۳۱۴

شماره	اسم مؤسسه	تاریخ تأسیس
۱	زوارو پسران	۱۲۷۸
۲	شعبه زوارو پسران	۱۳۱۳
۳	غلامرضا کتابی	۱۲۸۹
۴	احمد فرهومند	۱۳۰۱
۵	حاج شیخ محمد	۱۳۰۰
۶	میرزا نصرالله مهر	۱۳۰۵
۷	غلامرضا علمی	۱۲۹۸
۸	محمد جواد رحمانیان	۱۲۸۶
۹	کریلانی غلامحسین	۱۳۱۲
۱۰	سید احمد	۱۳۱۲
۱۱	جم	۱۲۹۵
۱۲	فرهنگ	۱۲۹۸
۱۳	شرق	۱۲۹۹
۱۴	پاسبان	۱۳۱۳
۱۵	شاهرضا	۱۳۱۲
۱۶	روستائی	۱۲۹۹
۱۷	گلشن	۱۳۱۳
۱۸	رحمانیان	۱۳۰۸
۱۹	شیخ اسدالله	۱۳۰۰
۲۰	تاجور	۱۳۱۲

نسل جدید کتابفروشان

مشهدی نوروزعلی کتابفروش، غلامرضا کتابی، پرویز جم و محمد جواد رحجانیان معدود کتابفروشان هستند که از دوره قاجار باقی مانده‌اند. یعنی مشخص است که با پایان یافتن دوره قاجار و آغاز دوره پهلوی شاهد تغییر و تحولات عمده‌ای در کتابفروشان این شهر هستیم. از ابتدای دوره پهلوی اول آهسته آهسته نسل جدید کتابفروشی‌های این شهر شروع به شکل گرفتن می‌نماید. این نسل را می‌توان مؤثرترین نسل از ناشران و کتابفروشان این دیار دانسته و توسعه فرهنگی و علمی شهر مشهد و خراسان تا حد زیادی و امدار تلاش‌های این نسل است. ناشران و کتابفروشان صاحب نامی که آوازه آثار آنان در همه ایران پیچیده و مورد استفاده خرد و کلان از اهالی کتاب بوده و حتی امروز نیز هست. حسین زوار (۱۲۷۵-۱۳۵۹) فرزند نوروزعلی کتابفروش و صاحب کتابفروشی زوار، محمد رضا اعدادی صاحب کتابفروشی جعفری و عباسعلی پاسبان رضوی (۱۲۸۱-۱۳۵۷)، محمود کاشی چی (۱۳۰۱-۱۳۹۳) مدیر انتشارات گوتنبرگ همگی از جمله نام‌آوران عرصه نشر و کتاب در این شهر هستند که نه فقط در مشهد بلکه در کل ایران مشهور و شناخته شده‌اند.

عباسعلی پاسبان رضوی

نام او عباسعلی و پدرش محمد صادق فرانش کشیک اول آستان مقدس مشهد بود. نام خانوادگی اش، به دنبال سابقه خدمت چند نسل قبلیش در آستان مبارک حضرت رضا (ع) و در کشیک رسمی حرم مطهر «پاسبان رضوی خراسانی» بود. وی به سال ۱۲۸۱ اش در مشهد متولد شد^{۱۰} و بعد از عمری خدمت به فرهنگ و مردم شهر مشهد در روز ۷ خرداد سال ۱۳۵۷ دارفانی را وداع گفته و جنازه او که فرانش رسمی آستان قدس رضوی بود در تاریخ ۱۰ خرداد در صحن عتیق (انقلاب کنونی) حرم مطهر رضوی دفن می‌شود.^{۱۱}

تأسیس کتابفروشی باستان

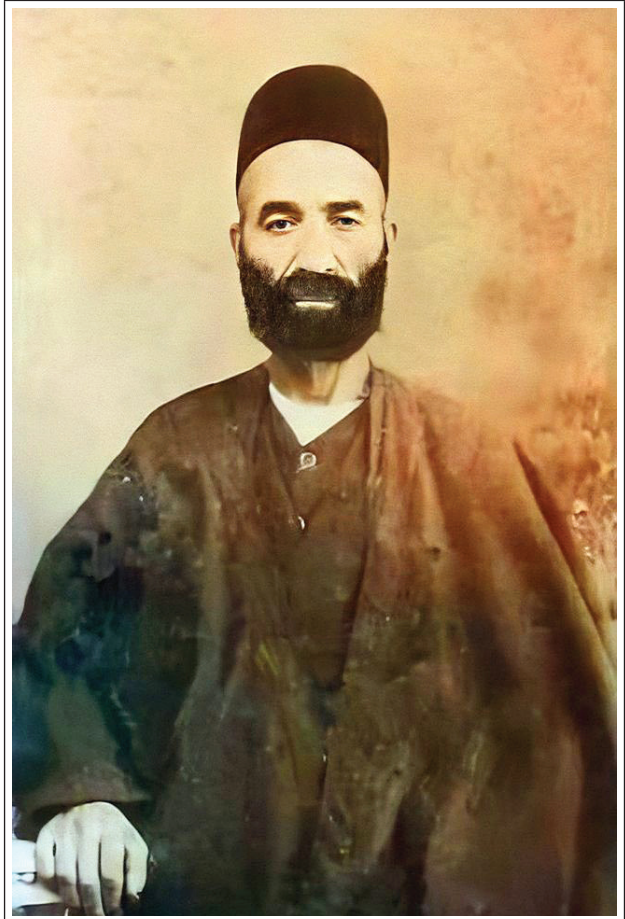
عباسعلی پاسبان رضوی را به کتابفروشی و انتشاراتی او یعنی باستان می‌شناسند. کتابفروشی که به گفته خانواده پاسبان در سال ۱۳۰۵ تأسیس شده است. و در سربلگ‌های کاغذهای یادداشت کتابفروشی پاسبان که از گذشته به یادگار مانده است نیز چنین آمده است:

«کتابفروشی باستان / تأسیس ۱۳۰۵ اش / مشهد، خیابان شاهرضا / مرکز فروش کلیه کتاب‌های درسی و نشریات مرکز / شماره تلفن مغازه و منزل»^{۱۲}

۱۰ عباسعلی پاسبان رضوی، ۷.

۱۱. همان، ۴۱.

۱۲. همان، ۸.

تصویر ۵. مشهدی نوروزعلی کتابفروش

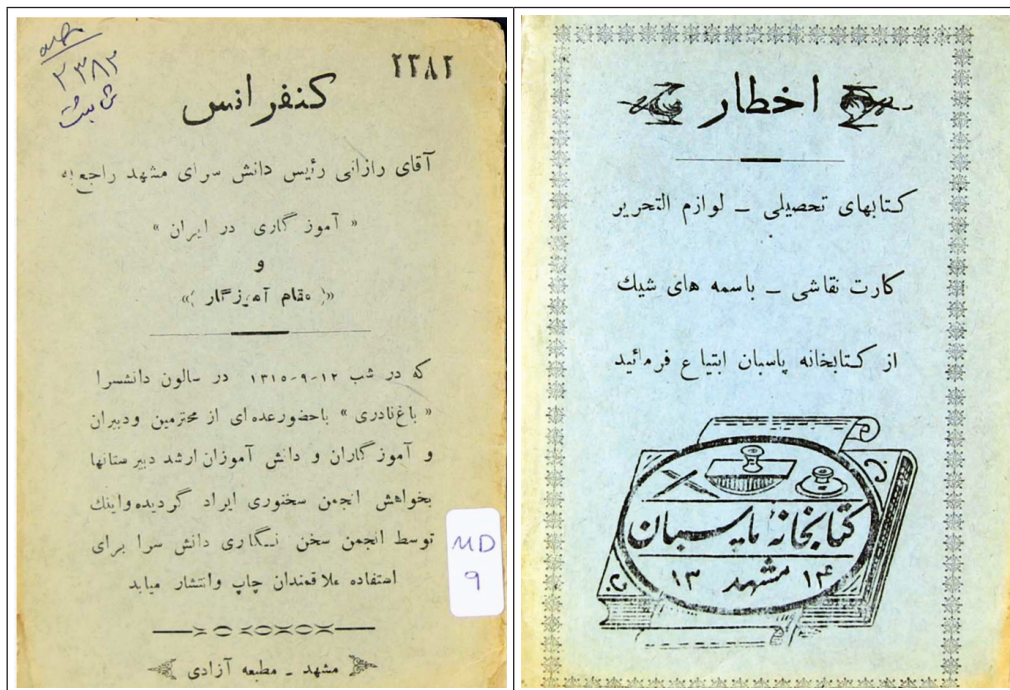
اما در گزارش مکتب شاهپور در ۱۳۱۳ که نام و نشانی ۱۶ کتابفروشی قدیمی در مشهد را ارائه کرده است، اثری از نام و مشخصات این کتابفروشی ارائه نشده است، ولی یکسال بعد و در احصائیه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه از کتابخانه‌ها و کتابفروشی‌های مشهد در خرداد ۱۳۱۴ به نام پاسبان با تاریخ تأسیس ۱۳۱۳ به عنوان کتابفروشی یاد شده است.^{۱۳} اما با توجه به نمونه اولین مهری که از این کتابفروشی سراغ داریم و تاریخ ۱۳۱۴ که در مهر درج شده است، می‌توان یقین حاصل نموده که این کتابفروشی دقیقاً در سال ۱۳۱۴ تأسیس گردیده است. (تصویر شماره ۶)

تصویر ۶. مهر کتابفروشی پاسبان

عباسعلی پاسبان در آغاز شاگرد کتابفروشی زوار بود و فوت و فن و روش های کار ناشران و کتابفروشان را در همانجا نزد مشهدی نورو علی کتابفروش (؟-۱۳۰۹) که از کتابفروشان قدیمی مشهد بود آموخت.^{۱۴} از قرار معلوم از سال ۱۳۱۴ او تصمیم به راه اندازی کتابفروشی مستقلی با نام پاسبان می گیرد. عنوان اولیه این کتابفروشی «کتابخانه پاسبان» است. عباسعلی پاسبان در ابتدای فعالیت این کتابفروشی به فروش کتاب های تحصیلی، لوازم التحریر، کارت نقاشی و باسمه می پرداخته است. (تصویر شماره ۸) کمی نمی گذرد که پاسبان به جرگه ناشران نیز وارد شده و اولین کتاب خود را با نام «کنفرانس» در سال ۱۳۱۵ در ۲۴ صفحه و به قطع جیبی توسط چاپخانه آزادی چاپ و منتشر می کند.^{۱۵} نویسنده این اثر ابوتراب رازانی بروجردی (۱۲۸۹-۱۳۶۸) رئیس دانشسرای مشهد است، که در شب ۱۳ آذر سال ۱۳۱۵ سخنرانی در سالن دانشسرای باغ نادری با حضور عده ای از دبیران و آموزگاران راجع به آموزگاری در ایران و مقام آموزگاران ارائه می دهد، و این سخنرانی به صورت کتاب توسط «کتابخانه پاسبان» چاپ و منتشر می گردد. (تصویر شماره ۷ و ۸)

نکته مهم و اساسی در خصوص چاپ این کتاب آن است که نام این کتابفروشی و نشر آنگونه که در پشت جلد این کتاب و در شکل مهر این کتابفروشی چاپ و درج گردیده «کتابخانه پاسبان» است.

تصویر ۷. تصویر روی جلد و پشت جلد کتاب کنفرانس رازانی منتشره توسط کتابخانه پاسبان در سال ۱۳۱۵ (کتابخانه مسجد اعظم، قم)

مؤسسه انتشارات کتاب

یکسال بعد و زمانی که او به چاپ و انتشار کتاب‌های درسی که در آن روزگار از بازار خوبی برخوردار بوده روی می‌آورد عنوان جدید «مؤسسه انتشارات کتاب» را برای انتشارات خود برمی‌گزیند. از قرار معلوم او این عنوان را برندی برای نشر کتاب انتخاب و بین فعالیت کتابفروشی و نشر خود تفکیک قائل می‌گردد. او در آگهی که در پشت جلد یکی از کتاب‌های منتشره این نشر یعنی کتاب «صرف متوسط» نوشته محمد حسن ادیب هروی (د: ۱۳۰۲ق.) به سال ۱۳۱۶ شمسی آورده است تاریخ تأسیس این نشر را فروردین همین سال یعنی ۱۳۱۶ درج می‌کند و فعالیت آنرا وظائف معارف خواهانه و چاپ و انتشار کتب مفیده کلاسیک عنوان می‌کند. (سند شماره ۶ و تصویر شماره ۸) در آگهی دیگری که در پشت کتاب شیوه نگارش تألیف پروین گنابادی و منتشر در همین سال درج نموده فعالیت این نشر را انتشار کتاب‌های مختلف کلاسی، علمی و اخلاقی می‌داند. (سند شماره ۷ و تصویر شماره ۹)

سند شماره ۶

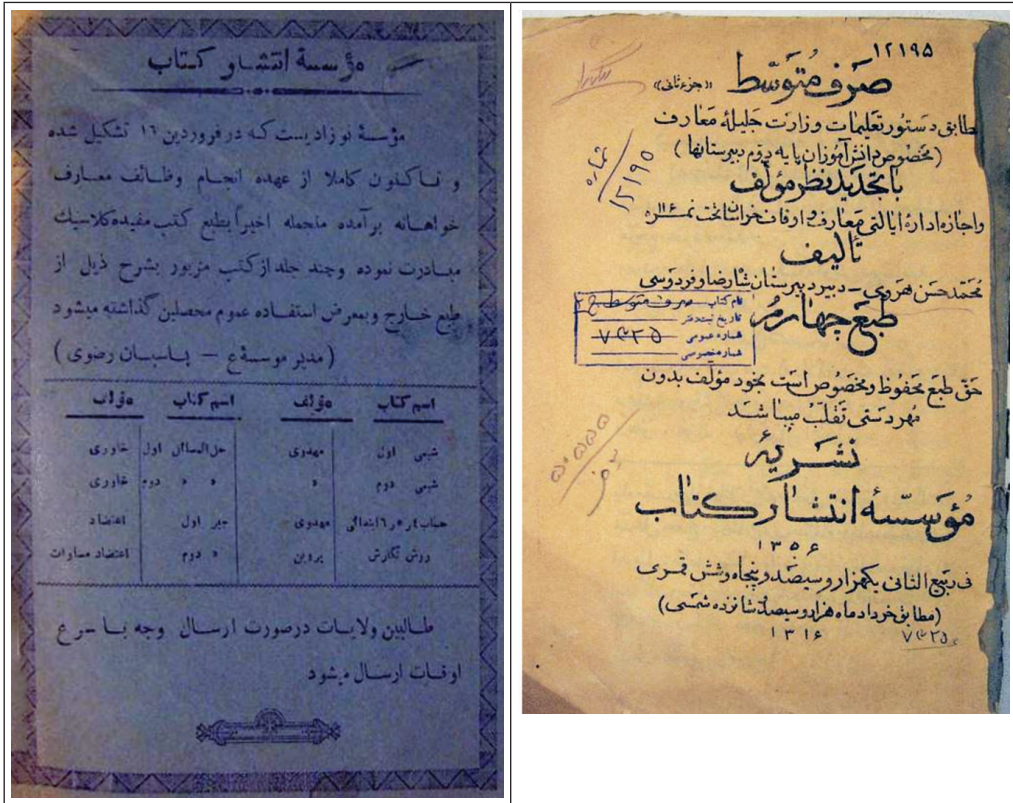
آگهی معرفی مؤسسه انتشارات کتاب و آثارش

«مؤسسه انتشارات کتاب

مؤسسه نوزاد بیست که در فروردین ۱۶ تشکیل شده و تا کنون کاملاً از عهده انجام وظائف معارف خواهانه برآمده منجمله اخیراً بطبع کتب مفیده کلاسیک مبادرت نموده و چند جلد از کتب مزبور بشرح ذیل از طبع خارج و بمعرض استفاده عموم محصلین گذاشته میشود. (مدیر مؤسسه ع-پاسبان رضوی)

اسم کتاب	مؤلف	اسم کتاب	مؤلف
شیمی اول	مهدوی	حل المسائل اول	خاوری
شیمی دوم	مهدوی	حل المسائل دوم	خاوری
حساب ۴ و ۵ و ۶ ابتدایی	مهدوی	جبر اول	اعتضاد
روش نگارش	پروین	جبر دوم	اعتضاد مساوات

طالبین ولايات در صورت ارسال وجه باسرع اوقات ارسال میشود» طی آگهی دیگری در همان سال در پشت جلد کتاب «شیوه نگارش» تألیف پروین گنابادی که به سال ۱۳۱۶ شمسی منتشر شده و به نظر می‌رسد مدتی بعد از کتاب قبلی توسط چاپخانه آزادی مشهد منتشر شده است، تعداد آثار این انتشارات از عدد ۱۰ به عدد ۱۶ می‌رسد. (سند شماره ۷ و تصویر شماره ۹) در این آگهی می‌خوانیم:

تصویر ۸. روی جلد و پشت جلد کتاب صرف متوسط منتشره توسط «مؤسسه انتشار کتاب» در سال ۱۳۱۶ (کتابخانه مسجد اعظم، قم)

سند شماره ۷

آگهی معرفی مؤسسه انتشار کتاب و آثارش

«مؤسسه انتشار کتاب

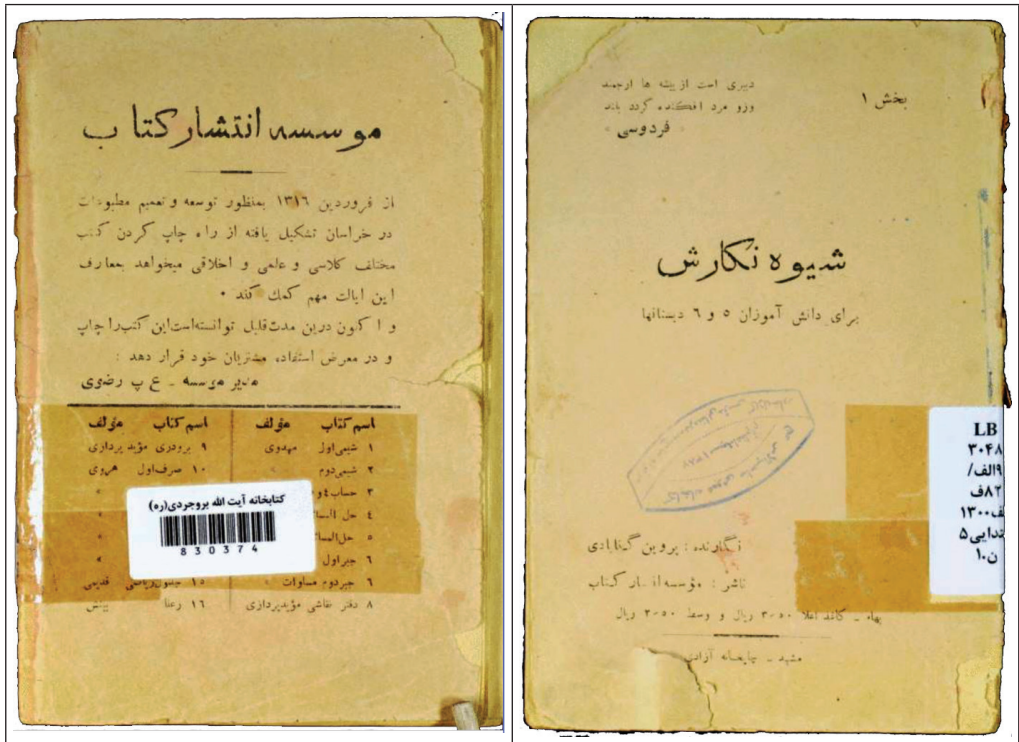
از فروردین ۱۳۱۶ بمنظور توسعه و تعمیم مطبوعات در خراسان تشکیل یافته از راه چاپ کردن کتب مختلف کلاسی و علمی و اخلاقی میخواهد بمعارف این ایالت مهم کمک کند. و اکنون درین مدت قلیل توانسته است این کتب را چاپ و در معرض استفاده مشتریان خود قرار دهد.

مدیر مؤسسه - ع پ رضوی

مؤلف	اسم کتاب	مؤلف	اسم کتاب
مؤیدپردازی	بروردی	مهدوی	شیمی اول
هروی	صرف اول	مهدوی	شیمی دوم

آینه پژوهش ۲۰۴
سال ۳۴، شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۲

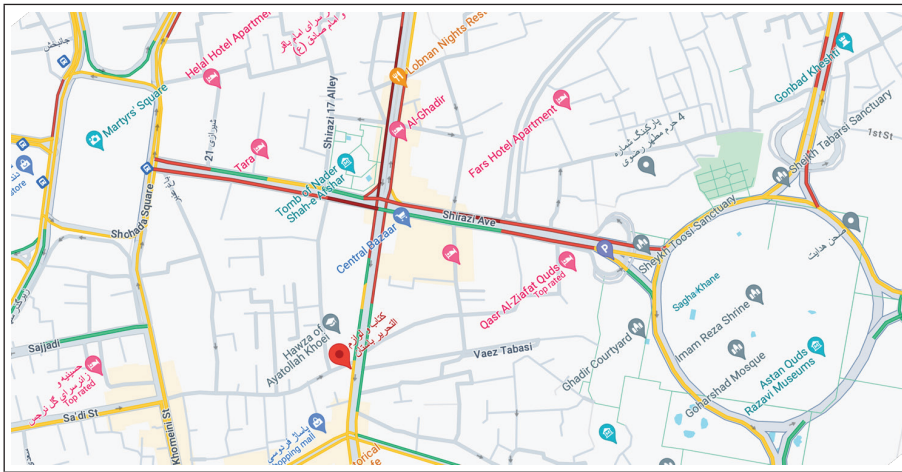
حساب ۴، ۵، ۶	مهدوی	؟	هروی
حل المسائل اول	خاوری	؟	هروی
حل المسائل دوم	خاوری	؟	هروی
جبر اول	اعتضاد	؟	هروی
جبر دوم	مساوات	جدول ریاضی	قدیمی
دفتر نقاشی	مؤید پردازی	رعنا	بینش

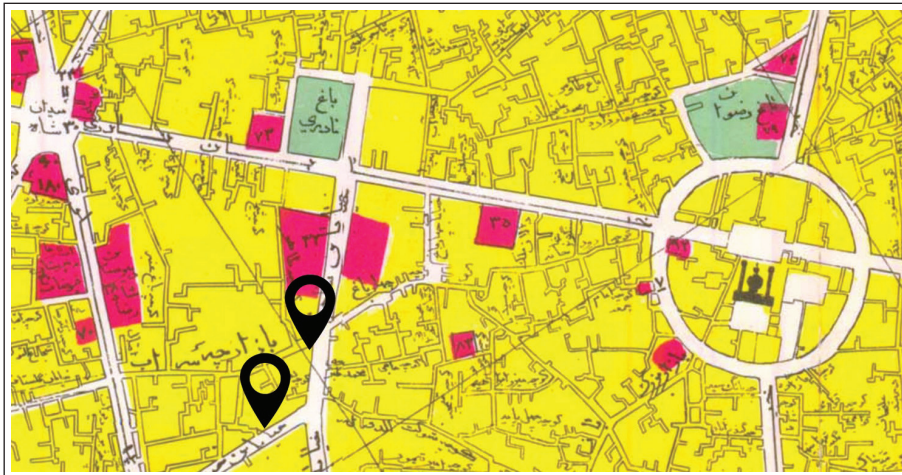
تصویر ۹. روی جلد و پشت جلد کتاب شیوه نگارش منتشره توسط «مؤسسه انتشار کتاب» در سال ۱۳۱۶ (کتابخانه مسجد اعظم، قم)

مکان این انتشارات:

آنگونه که بر روی جلد کتاب «تبصره النحو» منتشره به سال ۱۳۱۶ توسط همین ناشر آمده است این انتشارات و از قراری «کتابخانه پاسبان» ابتدا در خیابان خسروی مشهد واقع شده بود. اما بعدا چنانچه در سربرج این کتابفروشی درج شده به خیابان شاهرضا (آزادی کنونی) نبش خیابان بازارچه سراب روبه روی کوچه تلفن خانه نقل مکان می‌کند، که تا به امروز نیز این کتابفروشی در همین مکان دایر است.

تصویر. ۱۰. نقشه مشهد در سال ۱۴۰۲ و جانمایی دقیق کتابفروشی باستان (برگرفته از گوگل مپ)

تصویر. ۱۱. نقشه مشهد در سال ۱۳۳۳ شمسی و جانمایی حدودی کتابفروشی باستان و مؤسسه انتشار کتاب

فهرست آثار مؤسسه انتشار کتاب

برأساس آنچه در این دو آگهی آمده و بررسی منابع کتابشناختی و فهراس کتابخانه‌ها، «مؤسسه انتشار کتاب» طی سال ۱۳۱۶ حداقل ۱۸ عنوان کتاب منتشر نموده است، که تقریباً همگی در موضوع کتاب‌های درسی بوده‌اند و اطلاعات آنها به قرار زیر است:

- (۱) نویسنده: مه‌دوی، معزال‌دین
برودری
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.
- (۲) نویسنده: مؤید‌پردازی
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.
- (۳) بهترین جدول ریاضی
نویسنده: قدیمی، حسین
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، چاپخانه آزادی،
۶۸ص،، رقی، ۱۳۱۶.
- (۴) تبصرة النحو دوم: مخصوص دانش آموزان
پایه اول دبیرستانها (عربی)
عنوان فرعی: احسن القصص
نویسنده: ادیب هروی، محمدحسن بن
محمدتقی (۱۲۶۳-۱۳۴۷)
- (۵) دفتر نقاشی
نویسنده: مؤید‌پردازی
مشهد: مؤسسه انتشارات کتاب، ۱۳۱۶.
- (۶) رعبان
نویسنده: بینش
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.
- (۷) ضامم: . ترجمه لغات مندرجه.
چاپ سوم، ۱۳۱۶.
- (۸) حل المسائل اول
نویسنده: خاوری خراسانی، عبدالرسول
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.
- (۹) حل المسائل دوم
نویسنده: خاوری خراسانی، عبدالرسول
مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.
- (۱۰) صرف اول
نویسنده: ادیب هروی، محمدحسن بن
محمدتقی (۱۲۶۳-۱۳۴۷)
- (۱۱) صرف متوسط: مخصوص دانش آموزان پایه
دوم دبیرستانها
نویسنده: ادیب هروی، محمدحسن بن
محمدتقی (۱۲۶۳-۱۳۴۷)
- (۱۲) خوشنویس: نجف‌آبادی اصفهانی، محمد
حساب ۴، ۵ و ۶ ابتدایی

مشهد: شرکت انتشار کتاب؛ شرکت چاپخانه خراسان؛ چاپخانه آزادی، ۶۸ص،، رقیعی، جدول، قیمت: ۴ ریال، ۱۳۱۶.

(۱۸)

نحو مقدماتی: مخصوص دانش آموزان پایه دوم دبیرستانها

نویسنده: ادیب هروی، محمدحسن بن محمدتقی (۱۲۶۳-۱۳۴۷)

خوشنویس: علی اکبر (قرن ۱۴ق.)

مشهد: مؤسسه انتشار کتاب؛ کتابخانه شرق خراسان؛ شرکت چاپخانه خراسان، ۴۰ص،، رقیعی، نسخ، صفحه عنوان، ۱۳۵۶ق.

حسن بن ابراهیم (قرن ۱۴ق.)

مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ج ۲، ۴۰ص،، رقیعی، نسخ، صفحه عنوان، چاپ چهارم، ۱۳۱۶.

(۱۳)

شیمی اول

نویسنده: مهدوی، معزالدین

مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.

(۱۴)

شیمی دوم

نویسنده: مهدوی، معزالدین

مشهد: مؤسسه انتشار کتاب، ۱۳۱۶.

(۱۵)

شیوه نگارش: بخش ۱: برای دانش آموزان ۵

و ۶ [پنجم و ششم] دبستانها

نویسنده: پروین گنابادی، محمد (۱۲۸۲-)

(۱۳۵۷)

مشهد: مؤسسه انتشار کتاب؛ چاپخانه آزادی،

و ۹۵+ص،، رقیعی، غلطنامه، قیمت: کاغذ

اعلا ۵۰/۳ ریال کاغذ وسط ۵۰/۲ ریال، [۱۳۱۶].

(۱۶)

حساب مهدوی: مخصوص کلاسهای چهارم،

پنجم و ششم دبستانها

نویسنده: مهدوی، معزالدین (۱۲۷۸-۱۳۵۹)

تهران: کتابخانه و چاپخانه دانش؛ مؤسسه

انتشار کتاب؛ چاپخانه دانش؛ مؤسسه انتشار

کتاب، ۸۲ص،، جیبی، جدول، چاپ اول، قیمت:

۴ ریال، ۱۳۱۶.

(۱۷)

بهترین جدول ریاضی

گردآورنده: قدیمی، حسین

پاسبانی که باستان می شود

در سال ۱۳۱۷ عباس علی پاسبان رضوی هنوز به عنوان مؤسسه و یا بنگاه انتشار کتاب مشهد وفادار است و مشخص است که با همین عنوان نشر است که موضوع چاپ، انتشار و فروش کتاب های درسی را پیگیری می کند. (سند شماره ۸) اما او نام کتابفروشی اش را از کتابخانه پاسبان به کتابفروشی باستان تغییر داده است. (سند شماره ۸ و تصویر شماره ۱۲)

سند شماره ۸

نامه عباسعلی پاسبان به وزارت معارف و اوقاف^{۱۶}

تاریخ ۱۳۱۷/۳/۱۶

بنگاه انتشار کتاب مشهد

عنوان تلگراف

پیوست -----

کتابفروشی باستان

کتابفروشی باستان

وزارت معارف و اوقاف (دائرة تعلیمات)

محترماً بعرض میرساند: چون قسم مهم خرید فروش این کتابفروشی کتب دبیرستان است و مقدار زیادی هم موجود است و طبق آگاهی آن وزارت محترم کتب درسی دبیرستانها در اول سال تحصیلی دارای پروانه مخصوصی خواهد بود. لهذا استدعا مینماید که مراتب ذیل را یادآور فرموده که اقلاً جلوگیری از ضرر آتیه گردد.

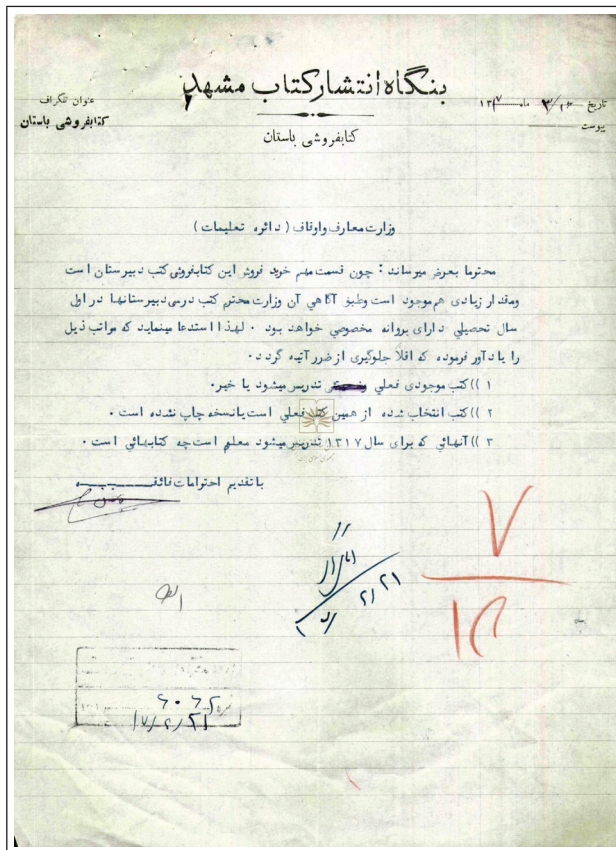
(۱) کتب موجود فعلی [خط خورده] تدریس میشود یا خیر.

(۲) کتب انتخاب شده از همین کتب فعلی است یا نسخه چاپ نشده است.

(۳) آنهایی که برای سال ۱۳۱۷ تدریس میشود معلوم است چه کتابهایی است.

با تقدیم احترامات فائده

[امضاء]

تصویر ۱۲. نامه عباسعلی پاسبان رضوی به وزات معارف و اوقاف (سازمان اسناد و کتابخانه ملی)

فهرست منابع

- «احصائیه کتابخانه‌ها و کتابفروشی‌های ایران در خرداد سال ۱۳۱۴»، منصور صفت‌گل، کتابفروشی به خواستاری ایرج افشار، عبدالحسین آذرنگ و دیگران، تهران، شهاب‌ثاقب، جلد اول، ۷۰۴ص، وزیری، ۱۳۸۷.
- سالنامه وزارت خانه معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه سال ۱۲۹۷ شمسی، طهران، مطبعه فاروس، ۱۱۰+۴۷+۷۸+۳]ص، ۱۲۹۷.
- عباسعلی پاسبان رضوی (مجموعه مشاهیر نشر کتاب ۴)، محمد فرح‌زاد، تهران، خانه کتاب، ۴۸ص، پالتویی، ۱۳۹۴.
- فهرست کتب چاپی خراسان در عصر پهلوی، محمد نیک‌پرور، مشهد، انتشارات اداره کل فرهنگ و هنر خراسان، ۲۸۸ص، وزیری، ۲۵۳۵.
- کتابفروشی‌های مشهد از عصر قاجار تا صبح انقلاب، سیدخلیل حسینی عطار، مشهد، محقق، ۲۱۸ص، رقعی، ۱۴۰۰.
- منتخب القصاید: نخستین کتاب چاپی آستان قدس رضوی، مصطفی لعل شاطری، مشهد، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۳۰۵ص، وزیری، ۱۴۰۱.
- نفوس ارض اقدس یا مردم مشهد قدیم، زین العابدین بن شکرالله قاجار قوانلو، تصحیح مهدی سیدی، مشهد، سگال، ۳۱۸ص، ۱۳۸۲.